

REFORM SÜRECİNDEKİ AVRUPA'DA TİCARET YASAĞINDAN KURTULUŞ

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt 4, Sayı 5, 2013
ISSN : 1309 - 4289

Kürşat Haldun AKALIN

Öğr. Gör. Dr.,

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,
Osmaniye Meslek Yüksek Okulu

haldunakalin@osmaniye.edu.tr

ÖZET Orta Çağ kilise babalarının ve skolastik doktorların, çiftçiliği ve zanaatkarlığı himaye etmelerine, parayla yapılan her uğraşmayı da günahkarlık olarak görmemelerine rağmen; parayla ilgilenmenin ruhun kurtuluşunu tehlikeye atması nedeniyle, üretilen ürünlerin alınıp satılmasını şüpheyle karşılamışlardır. Kilise kanununu uygulayanlar, borçlanmalarda ve satın alışlarda fazla ödemeyi ifade eden tefeciliği herkese yasaklamalarına rağmen, ticarete bazen izin vermiş bazen de yasak getirmişlerdir. Ticaretten sağlanan kârların tamamının haram olması nedeniyle, kilise kanunları, alış ile satış işlemi esnasında günaha girmekten sakınmaları gerektiği konusunda her dindarı uyarmıştır. Kutsal Kitap, günahı satın alıp karşılığında da tanrıya ait olan zamanı vermeleri nedeniyle, neredeyse tamamı tüccar olan tefecileri lanetlemiştir. Kiliseye göre, Tanrının işlerinin her yönüyle iyi olmasına rağmen, kazanç peşinde koşan tüccarlar paranın tanrısı Mammon'a tapmaktadır; gerçekte para, kötü ruh olan şeytanın (Baal'in) putudur.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ zihniyeti, Ticaret, Reform, Kazanç güdüsü, Dünyevi faaliyet

Makaleyi çevrimiçi görüntülemek için QR
Kodu okutunuz.

ESCAPE FROM THE COMMERCE PROHIBITION IN THE REFORMATION PROCESS OF EUROPE

Kafkas University Journal of
Economics and Administrative
Sciences Faculty
Vol. 4, Issue 5, 2013
ISSN : 1309 - 4289

Kürşat Haldun AKALIN

Lect. Dr.,

Osmaniye Korkut Ata University,
Osmaniye Vocational School

haldunakalin@osmaniye.edu.tr

ABSTRACT | The church fathers and the scholastic doctors of the Middle Ages looked with favour upon husbandry and workmanship but regarded trade with distrust because it was an occupation with money which, although not wicked in itself, nevertheless endangered the salvation of the soul. According to the canon law practicers, to take usury that means pay surplus in borrowing or buying is always forbidden to everybody, but to trade is sometimes allowed and sometimes prohibited. The profits come from trade which all of them illgotten so the canon laws warns that every purity man must be avoid the occasion of sin in the process of buying and selling. The Holy Bible to curse the usurer who nearly all of them merchants, they are all damnable because buy sin but sell time which belong to God. According to church, the works of God are all good, but merchants who pursuit gain are worship to Mammon who is deity of money, and in reality money is an image of Satan (Ba'al) that he is a wicked spirit.

Keywords: *Medieval mind, Commerce, Reformation, Pursuit of gain, Worldly activity*

Scan QR Code to see this article online

Cite this paper | AKALIN, K. H. (2013). "Escape From The Commerce Prohibition In The Reformation Process Of Europe". KAU IIBF Dergisi, 4(5), 149-168.

1. GİRİŞ

Ortaçağ ekonomisi zihniyetinin tarihsel bir konu olması nedeniyle, reform hareketini ortaya çıkaran bir dönemi ve bunu takip eden iki asırlık bir süreyi kapsayan zaman içinde, Avrupada, sosyal örgütlenme ve ekonomik konulara yönelik dinsel düşüncelerin ve tutumların daha iyi değerlendirilmesi bakımından, ayrıntısıyla irdelenmesi gereken bir konudur. Reform kiliselerinin yasası, her şeyden önce bir nebi sözü ve ilahiyat örneği olmuştur. Bu nedenle reform hareketinin anlamının kavranmasında en uygun başlangıç, Batı toplumunun ekonomik mekanizmasının gerisinde saklı kalan ruhani sorunlarının sorgulanması veya bu problemlerin çözüme kavuşturulmasında dinin önerdiği yolun felsefi tartışmalara sağladığı katkılarının dikkate alınması için bir temel oluşturmak şeklinde olacaktır. Genel olarak Orta Çağlardan kalma Batının iktisat görüşünün veya bunu belirleyen değerler olarak Hristiyan ahlak anlayışının kavramsal sahası ve anlamsal içeriği, ancak on dokuzuncu asırda bir değişime uğrayarak, evrensel bir boyutta olmasa dahi yeniden benimsenmiştir. Dinsel yargıların ve içerdikleri inanç kavramlarının zamana uydurulmasında, insanın görgü ve deneyimi önemli bir rol oynadığından; bu tarihsel eğilim, bazen kısmen bazen de bütünüyle etkili olmuştur. Bu dönem boyunca, kuramsal olarak yer almış olmasa dahi uygulamada benimsenen bazı insan davranışları fiilen kabul görmüş, dinin dogmalarının ışığı altında ekonomik faaliyetlerin ve toplumsal kurumların sorgulanmasından ve eleştirilmesinden vazgeçilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcında, Avrupada, kilise ve devlet arasında geçen ilişkilerin kavramsallaştırılması çabasının yanısıra kişilerin özel yaşamlarının korunmasına da büyük önem verilmiştir. Dini özel yaşamın dışına iten itirazın dayandığı görüş ise şu olmuştur: Orta Çağlardan kalma bir alışkanlık olarak, şayet din özel yaşam üzerinde baskı kuracaksa, insan davranışlarını doğrudan ve zihinsel olarak etkileyecekse, çok yakın geçmişte ortaya çıkmış olan felakete kilise bir açıklama getirmek zorundadır. Kaldı ki, kişilerin özel hayatına müdahale etmek bir yana, dünyevi servetiyle dikkati çeken kilise, insanların ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla da olsa, dünyaya özgü iş yapma uğraşısından ve servet edinme halinden kendisini tamamıyla koparması gerekmektedir.

Dinsel yöneliş ile dünyevi etkinlik arasındaki sınırın belirsizliği, yasaklanan ya da önerilen işler hakkında yapılan ekonomik tarihi araştırmalarının ortak zorluğunu ortaya koymuştur. Knight (1964)'in ifade ettiği gibi; *"Her nerede olursa olsun halk arasında aktarılan bu gibi vecizelerin yararı, her an değişebilir olan dinsel anlayış ile dünyevi iş kaygıları arasındaki sınır çizgisini, günümüzde nispeten daha belirgin bir hale getirmiş olmasıdır. Din ile dünya arasındaki sınırların sürekli bir değişim içinde bulunması, önceki sahalarda birbirine karışması; insanların ortak kanı ve kabulleriyle gerçekleşmektedir. Kilise örgütünün haksız isteklerini ve gösterişli törenlerini artık romantik olarak kabul etmeyen reform çağında; uğranılan şiddet ile sertlik abartılı bir şekilde yazılabilir; dinin sözcüsü tarafından da, içinde bulunulan dünyanın terk edilmesini, iş ve kötülük gayretlerinin böylece nasıl bir kenara bırakıldığını gerektiren koşulları anlatılabilirdi. Doğru ya da yanlış olarak, bilgelikle ya da tam bir duyarlılıkla, yalnızca kıta Avrupasında ve İngiltere'de değil Amerika'da dahi, tek bir mezhep kapsamında değil fakat Roma Katolikleri, Anglikanlar ve kilise karşıtları arasında da; hristiyan inancının toplumsal ahlak anlayışının fiili uzantılarını düşünmeye ve irdelemeye koyulmak için; insanlığın ortaklaşa eğilimleri ve kurumlarıyla ilgili yargıda bulunmada, uluslararası politikalar ile toplumsal örgütlenme sahalarda ayrıntılı bir standart oluşturulması gerekmektedir."* (Knight, 1964; 65)

Kilise ve devlet arasındaki ilişkileri bir sorun haline getiren ve açıkça gözle görünmesi dahi sezinlenebilen yetki-güç çekişmeleri Orta Çağ sonlarından reform dönemi boyunca sona ermemiş, fakat derin bir uykuya dalmıştır. On altıncı ve on yedinci asırları kapsayan böyle bir sorgulama, açıkçası kritik bir dönemi konu edinmektedir. Day (1987)'nin ifade ettiği gibi; *“Reform öncesi ekilen tohumlar, semeresini sivil savaş sonrası İngiltere’inde vermesi için; sonuçlarının tamamının dikkate alınmasıyla kolay anlaşılır bir hale getirilen bu dönem, devrimci bir içeriğe de sahip bulunmaktadır. Dönüşümün siyasal görünümüleri, hemen herkes tarafından bilinmektedir. Orta Çağlardan başlayıp on yedinci asra kadar devam etmiş bulunan, siyasal teoride gerçekleşen ilahiyat kökenli biçimlenmeler, artık sona ermiştir. Uygulanılan politikalar, bir bilim temelinde oluşturulmaya, nihai olarak da bir grup bilim tarafından ele alınmaya başlanmışsa da; bunların içinde ilahiyat, içerdiği değer sistemiyle, en etkili bilimsel irdeleme konusu olarak ön plana çıkarılmıştır. Dinsel otoritelerin yönlendirmesiyle değil, aklın kullanılması sonucunda ulaşılan bilgelikler, gizli kalmış olguların açığa çıkartılmasında çok önemli bir rol oynamakta; siyasal kurumların irdelenmesinde aklın yolunun izlenmesiyle, sorulara yanıt bulunabilmektedir. İnsanlığın temel ilgilerinin değişmesiyle birlikte, dinsel coşku da sona ermekte, yaşamı kuşatan sınırları giderek önemini kaybetmekte, insanı denetim altında tutamaz bir hale gelmektedir”* (Day, 1987; 28)

Ortaçağ Avrupa’sında kilise, Tanrı’yı temsil ettiği ve doğmalarının da vahiy olduğu iddiasında bulunduğu sürece, daima siyasal devletlerin üzerinde bir erk konumuna sahip olmuş, toplumun tamamına hükmetmek gibi bir emeli taşımıştır. Thompson (1960)'ın ifade ettiği gibi; *“Ortaçağın zihniyet temeli, yeni çıkan öğretilerle mücadeleye girişmek ve yeni oluşmakta olan kurumsal uğraşları boşa çıkartmak gibi bir eğilim taşımaktadır. Ortaçağların kilisesi, bir tür devletin kendisi haline gelince; Tudorların devlet anlayışı da, ister istemez kilisenin özelliklerini içerir olmuştur. Sayısı bir avuç kadar olan mezheplerin, İngiltere’deki Puritanizm ile monarşi arasında çıkan ve asla uzlaştırılmayan çekişmesinde olduğu gibi, toplumun tamamını belirli bir dinsel yolun doğmalarıyla yönlendirilmesi, kesinlikle imkansızdır. İngiltere’de insanlar, sivil savaşın ateşi içinde mahvolmaya başlayınca, dinin insanları birbirinden ayıran ve birbirine düşman kılan diğer yüzü ortaya çıkınca; tüm halka ait kılınmak istenilen devlet de, ister istemez, dinsel doğmaların etkisinden kurtulmak isteyerek, din ile olan bütün bağlarını koparma eğilimine girmiştir. On yedinci asrın sonlarına doğru gerçekleşen kiliseden ayrılmalarla, laik devlet yapısı ve anlayışı ortaya çıkınca, kiliseler, kendisinden üstün güç olarak devlet erkine boyun eğmeye zorunlu kılınmış tüm halka hizmet etmekle görevli görülen devlet de, bu dinsel eğilimleri, bütünleştirdiği tek bir toplumun diğer görünümü olarak dikkate almaya başlamıştır. Devlet, toplumsal kontroldeki önemi nedeniyle, dini örtülü bir şekilde de olsa himaye edip, kendi yasalarına uymasını isterken; kilise de, başlangıçta kendi ilgi alanının oluşturulmasında ısrar etmiş olsa dahi, siyasal ve sosyal sistemin görünen yapısal düzenine hariçten müdahalede bulunmamıştı. Dinsel çatışmalar çağı, 1648 yılında Westphalia anlaşmasıyla birlikte fiilen sona ermişti. Önce İngiltere’de sonra da Fransa ve Amerikada devlet, dinsel dogmalar yoluyla değil, halkın iradesine yönelerek ve böylece kendi doğasına kavuşarak meşruiyetini elde etmiş; böylece, halk ile yapılan sözleşme kapsamında yasal gücünü uygulamış olan devlet, halkıyla karşılıklı koruma ve yardımlaşmanın gerekliliğini kabul etmiştir. Hiç bir doğüstü güce sığınmaksızın veya yetkilendirilmiş olduğuna inanarak görevlendirilme bilincine kapılmaksızın, devlet, değiştirilemeyen doğa yasaları yoluyla kabul*

ettirdiği mutlak haklarını kullanarak, koruduğu insanların hoşnutluğu sayesinde var olduğunun farkına varmıştır. İngiliz uluslar topluluğu içinde bütünleşme eğilimini taşıyan bu insanların en büyük ve en temel maksadı, kendilerini hükümetin yerine koyarak, edindikleri özel mülkiyetin korunmasını sağlamaktır.” (Thompson, 1960; 85)

Bu makalenin maksadı, Avrupa iktisat tarihinde Orta Çağ ve öncesinden başlayıp reform çağına açılmasına neden olan ve ekonomik canlanma döneminde belirginleşen, fakat düşünsel boyuttaki esas etkisini sanayi devrimi ve sonrasında gösteren bir değişim süreci olarak ekonomik rasyonalizmin oluşumunun ekonomik ve teknik yönleriyle incelenmesidir. Ekonomik canlanma ve kazanç maksatlı dünyevi faaliyet, her ne kadar Avrupada reformdan çok önce oluşmaya başlamışsa da, vasal bağının bir gereği olması nedeniyle kınanılan çalışma, reformla birlikte bir Tanrı yolu içeriğine kavuşmuştur. Orta çağ zihniyetine göre, bilginin kaynağı da ve temeli de Kutsal Kitapla sınırlandırılmıştı. Bilginin temelini deney olarak alınması, ölçme ve gözlem yoluyla da bir sonuca varılması; apaçık bir şekilde günahkarlıktı. Orta çağdaki dogmatik hakimiyeti kıran, vahiydeki hataları öne çıkartarak vahyin Tanrı sözü değil de insan sözü olduğunu kanıtlayan ve buna insanları ikna eden bilimdeki yenilikler olmuştur. Orta çağ Avrupasında ibadet ile çalışmanın birbirine ayrı ve hatta aykırı kılınmasının sonucunda, kilisede dua ve ayinlerle Tanrıya ayrılacak zamanı para kazanma uğruna kullanılması, bu nedenle, Mammon'a (zenginlik ilahına) tapmak olarak görülmüştür. Dünyevi faaliyet içinde para kazanma uğraşısı Mammon'a tapmak olarak yerilince, kilise ayinleri veya manastır münzevi çile odaları paranın yerini almış, ekonomik çabaya ancak ihtiyaçların karşılanması sınırında hoş görülmüştür. Tüccar ve imalatçının kazanç sağlaması, dinin özüne aykırı bulunduğu için; girişimcilerin geliri bir bakiye kazanç olarak değil de, tıpkı işçi ücretleri gibi bir maliyet faktörü olarak görülmüştür. Adil fiyat uygulamasıyla, tüccarın emeğinin bir karşılığı olarak sınırlandırılan geliri, malı ucuza alıp pahalıya satma maharetinin tamamıyla dışına çıkarılmış, üretim maliyetini oluşturan faktörler arasında yer verilerek sıfır kazanç idealine ulaşılmak istenmiştir. Aristodan beri öne sürülen, kesedeki para kendi kendine artmaz ancak ağıldaki koyun doğurur ve ağaç da meyve verir muhakemesine dayanarak skolastik ilahiyatçılar; alınan borcu aşan miktarda ödeme yapılmasına olduğu kadar, üretim maliyetini aşan satış fiyatına da şiddetle karşı çıkmışlardır. Skolastiklerin ticarete bakış açısı ve bundan çıkış yolu, makalenin, “Hor Görülen Ticari Etkinliğin Günahkarlık Doğası” kısmında incelenmiştir. Ticaretin ve imalatın paraya dayalı olarak geliştiği şehir hayatının özellikleri de, makalenin, “Batıda Yükselen Kentler ve Kazanç Güdüsüyle Çatışan Meslek Ahlakı” kısmında incelenmiştir. Orta Çağın kentleri, sunduğu özgürlük havası içinde meslek gruplarını bu çalışanları çok daha fazla ekonomik ilgilere yönlendirdiği; Londra, Paris, Frankfurt ve Flanders gibi kentlerde var olan hürriyet ve barış ortamı, çok güçlü bir duygu olarak birlik ruhunu hakim kıldığı, makalenin bu kısmında incelenmiştir.

2. HOR GÖRÜLEN TİCARİ ETKİNLİĞİN GÜNAHKARLIK DOĞASI

Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılan toplumsal denetim işlevini, yasama ve yargı gücüyle pekiştirmiş olan kilise, devletlerin de üzerinde yer alan siyasi bir erk konumuna ulaşmaktaydı. Öğretisi ve yasaları, vahiy gücüne çıkartılmış olan Orta Çağ kilisesinin bu konumu; özellikle de, kutsal kitaptan başka hiçbir erk tanımayan Protestanlar tarafından çok şiddetli bir şekilde eleştiriye uğramış, sağlanılmak istenilen bu evrensel kilise birliği otoritesinin yerine kitaba içten bağlılık anlayışı geçmiştir. Böylelikle tüm etkinlikler ve eğilimler tek bir

sistem içinde yeknesak kılınmış, son derece farklı ivedilik derecelerine sahip bulunsalar dahi, tek bir maksatla bağlantılı ve uyumlu olması şart koşulmuş, taşıdıkları değerler ilahilik niteliğinden kaynaklanmıştır. Daha geniş bir anlamıyla, hristiyan uluslar topluluğu sayesinde Tanrının bu kutsal tasarımının gerçekleştirilebileceği duygusuna kapılınmış; dar anlamıyla ise, Tanrının görevlendirme niyeti, bu aşama sırası içinde gerçekleştirilmiştir. Dine uygun yaşama emeliyle, kilise bütün insan hayatını kapsamına alırken; Tanrı yasalarını kişiler üzerinde hakim kılma idealiyle de, nihai bir erk gücüne kavuşmuştur. Güven duyulan bazı modern araştırmacılara göre, din sahasıyla, pratik çıkarlar peşinde koşmasıyla, kendisini kuşatan dışsal düzeniyle, kişisellikten arınmış mekanizmasıyla, insan yaşamı içindeki dinsel eğilimler, pek dikkate alınmaması gereken bir ayrıntıdır. Ruhani saha ile fiziksel olgular arasında kesin bir ayrıma pek taraftar olmayanlar dahi, bir özellik farkının bulunduğunu itirazsız kabul etmektedirler. Çağdaş bir deyim kullanacak olursak, bunlar gerçekliğin derecelerini oluşturmaktadır. Daha büyük bir bütünlük içinde var olan farklılıklar kadar birbirleriyle hiç uyuşmayan çelişkileri de içeriğinde barındıran Orta Çağ düşüncesinin kendisine özgü niteliği; fiziksel zorunluluklardan kaynaklanmış olsa dahi, pek çok olgunun esas hükmedici gücünü, yalnızca ruhanilikte bularak; gerçekte “duygusalıktan arınmış ve aslında inançla da pek ilgisi bulunmayan bu oluşumlardan derece derece kopup geçerek böylesine bir ruhani temel üzerinde yükselmiş olmasıdır.

Ortaçağ Katolikliği, geliştirilmiş yeni şekliyle veya karşı çıkılarak ayrı kalınmış uygulamalarıyla, batının dinsel kültüründe çok önemli izlere sahip bulunmaktadır. İnsanlar tarafından kabul görmüş olan fikirlerin, temsil ettikleri veya karşı çıktıkları, bir soy kütüğü mutlaka bulunmaktadır. Üzerinden çok uzunca yıllar geçmiş olsa dahi, modern hristiyanlığın en azından yarıda birine ait temellerinin, Orta Çağ dininde kök saldı, kabul edilen bir gerçektir. Day (1987)’nin ifade ettiği gibi; *“Orta Çağ Katolikliğinin yanı sıra, bu temele karşı çıkmış olmasına karşın pek çok özelliğini de devam ettirmiş olan, bir Puritanizm ve Rasyonalizmde vardır. Din ile siyaset için doğru olan, ekonomik ve toplumsal öğretiler için de geçerlilik taşımaktadır. Luther, Latimer, Bucer ve Bullinger’in toplumsal teorileri; on altıncı asrın Anabaptistleri, on yedinci asrın Baxter gibi Puritanları, Bellers gibi Quakerleri, tümüyle Orta Çağ ailesinin çocukları sayılırlar. Tıpkı, yabaniikten kaynaklanmayan bölgelerdeki günümüzün kilisesinde olduğu gibi; Orta Çağ kilisesi de, çok yoğun bir misyonerlik faaliyetleriyle uğraşarak, etrafını saran barbarlara karşı amansız bir mücadele içine girmiş, dine kazandırma ile toplumsal yapıyı oluşturma gayretleri birbirine karışmıştır. Yöneticilerin maksatları kadar önemli olan görevin doğası da, siyasal kurumların en büyüğü haline gelmektedir. İyilik ya da kötülük uğruna çaba sarf etmek eğilimi yüksek bir gaye haline getirilebilir, bir mezhep etkinliğine bürünmese dahi, uygarlığın temelini oluşturabilir; reform hareketinin yıkıp yok ettiği evrensel kilise birliği sonrasında, sahip oldukları fırsatlarına göre, çok farklı kiliselerin ortaya çıkmış olmasına rağmen, aynı geleneği devam ettirmişlerdir. Çilekeşlik veya dünyasından vazgeçme eğilimleri, yalnızca Tanrı düşüncesine dalarak huzura varılan dinsel mistisizm veya gerçekler karşısında kayıtsız kalma halleri; kişiyi coşkulu olmaya sürüklediği gibi, dinsel ruh içinde görünen dünyevi düzen arasında bir sentezde bulunarak, bu sevinci taşımayan kimselere karşı öfkeli olmaya da neden olabilir. Bunca eğilimler ve neden oldukları içsel haller, birinden diğerine geçişlere yol açmakta, Orta Çağ dinsel düşüncesini ve uygulamalarını tanıtmaktadır. Tüm bu eğilimlerin Orta Çağ zihniyeti içinde yer almış olmasına karşın, her biri eşit derecede etkide bulunmamaktadır. Çilekeşlik, dünyadan vazgeçme, dinsel*

mistisizm ve kayıtsızlık tutumları içinde en sonuncusu, belki de en ilginç olanıdır. Orta Çağ zihniyetinin köktenci önermesi haline gelen asketikizm (çilekeşlik), on altıncı asrın reform düşüncesi tarafından mesleki etkinlik hali olarak benimsenilerek devam ettirilmiş; beşeri kurumların ve faaliyetlerin nihai standardının dinsel bir içeriği edinmesine neden olmuştur. Sistemin temel taşları, skolastik öğretinin tüm özelliklerini kapsayan Summae eserinde açıklanmıştır. Hedefine ulaşmış gibi görünen çağdaş yorumunun tam tersine, ortaçağın dinsel düşüncesi; tek bir fikrin hizmetine girerek dilediğinde bir baskıyı uygulamış olsa da, her ilgi ve tekillik üzerinde aşırı bir şekilde kafa yormuştur. İdeal olarak kabul gören ve gerçekleştirilmesinde de ısrar edilen Orta Çağın toplum tasarımı, evrensel bir maksat peşinde koşmanın yol açtığı tüm ulusları benimseme dolayısıyla yükseliş ve düşüş dönemlerini geçirmiş; en azından kuramsal seviyede, kendi yörüngesinde hareket eden, farklı kalıplara pek müsamaha etmemiştir. Tüm düşünce ile davranışları şekillendirme ve tek bir kalıp sınırlarında denetim altında tutma emelini içeren bu tasarım; evrenin, Tanrı'dan geldiğine inanılan buyruklarına göre düzeninin sağlanması gerektiği inancını taşımaktaydı. İnsanın gerçek mükemmel mutluluğu, Tanrı bakış açısının erdemsel özünden asla farklı olamazdı. Yasalarıyla insan davranışlarına nüfuz ederek adaleti ve mutluluğu bahşeden Tanrı, dünyayla ilgili bu kutsal tasarımıyla da; hakları ve yükümlülükleri belirlemekte, kendisini temsil eden dinsel otoriteye, yalnızca kişilerin değil, krallarıyla birlikte devletin de itaat etmesini beklemekteydi.” (Day, 1987; 93)

Orta Çağ Katolikliği, tamahkarlık olarak aşağıladığı ticaret görüşüyle olduğu kadar; fiyatları sabit kılma ve ödemelerde eşitliği sağlama ısrarıyla da, kapitalist ekonomiye ve dayandığı bireyci güdülerine şiddetle karşı çıkmıştır. Weber (1950)'nin ifade ettiği gibi; “Her kapitalist yeteneğe karşı, katolik ahlakın simgesel nefreti ve bunu devam ettiren Lütheran tavrı; esas itibarıyla, kapitalist bir ekonomideki kişisellikten arındırılmış ilişkilerin muhalifliğine dayanmaktadır. Kilisenin ve nüfuzunun dışında gerçekleşen kaçınılmaz insan işleriyle belirlenen bu şahsi olmayan ilişkilerinin; ahlaki doğrultu hattında kilise tarafından içine işlenerek ve türü değiştirilerek önü alınmak istenmiştir. Efendi ile kölesi arasındaki ilişkiler, doğrudan ahlaki bir düzenlemeyle denetim altında tutulurken; toplulukta kardeş sayılmayan yabancılardan, borçlanma karşılığında faiz alınmasına izin verilmiştir. Asırlar boyu, museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat, bütün bunlar, toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Protestanlığın dünyevi asketik öğretileri dahilindeki böyle bir çilekeşlik, kendine uygun düşen bir ahlâk sistemi yaratmıştır. Dinî nedenle evlenmeme yemini istenmemiş; evlilik, sadece çocukların rasyonel yetişmesinin sürekliliği için savunulmuştur. Yoksulluğun gerek görülmemesine rağmen, zenginlik, kişiyi dünyayı umursamayan zevkler içine düşürerek baştan çıkarmamalıdır. Günümüzden tamamıyla farklı bir gerçeği tasvir etmesi bakımından, şimdi bize anlaşılabilir gelen kilise örgütüne ait talim ve terbiyenin bütün bir hayat kapsamında hâkim olduğu bir çağda; meslek kavramının bu ilerlemesi modern teşebbüse ve aynı zamanda endüstri çalışanlarına inanılmaz mükemmellikte temiz bir vicdan sunmuş; başkasının hesabına çalışan ve kapitalizmin merhametsiz sömürüsüne uğrayan işçiler, çalışmalarıyla ve mesleğe olan bağlılıklarıyla, ezeli ve ebedi mağfireti ümit etmişlerdir. Katolik ve lütheran kiliseler, daima kilise örgütünün idaresini tanımış ve tatbik etmişlerdir, Fakat protestan asketik cemaatlerde Aşai Rabbani ayinine müsaade edilmesi, iş onuruyla yine bir tutulan ahlâki liyâkat üzerine şart koşulmasına rağmen; hiç bir kişinin araştıramadığı

şahsın imanına nüfuz edilebilmiştir. Böyle bir kudret, başka hiç bir kilise veya dinde mevcut olmayan kapitalistleşen bireylerin üretimi uğruna, farkında olmaksızın teşekkülü tasfiye etmiş; buna nispetle, Rönesans'ın kapitalizm için yaptığı katkı, çok önemsiz kalmıştır, Pratisyenleri, kendilerini teknik sorunlarla meşgul etmiş ve deneyle uğraşanları birinci sırayı almıştır. Sanat ve madencilik deneyiminden bilimde idareyi ele almışlardır. Kapitalizme hız kazandıran kesin saik, sadece tek bir kaynaktan, yoğun pazar talebinden yükselmiştir. Talebin demokratikleştirilmesi yoluyla, yalnızca küçük bir kısım olarak lüks mallar sanayinde tekrar ortaya çıkabilmiş olan pazar talebi; özellikle bütün üretim sınırları boyunca yüksek sınıfların lüks mallar ihtiyacını ikâme etmiştir. Bu olgu, fiyat rekabetiyle karakterize olunabilir. 16. ve 17. asırlardaki büyük fiyat devrimi, ucuzlayan üretim ve düşen fiyat vasıtasıyla, kâr arayışının özellikle kapitalist eğilimi için güçlü bir manivela kudreti tedarik etmiştir. Bu devrim, büyük denizaşırı keşiflerin sonucunda, kıymetli metallerin içeriye akışının sürekliliğine hamledilmiştir. Zirai ürünlerin yaklaşık olarak dünya çapında fiyatlarının düzenlenmesi durumunda, mahsulün pazar için üretimine geçilmesine mümkün kılar. Tarımsal mahsul, sanayi ürünlerinin fiyatlarının yönüyle tamamen ayrı istikâmettedir. Genellikle, sanayi ürün fiyatının sabit kalması veya nispeten küçük yükseliş göstermesi nedeniyle, tarımsal mahsul fiyatıyla mukayese edildiğinde, gerçekten düşmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu nispi çöküş, sadece teknoloji ve ekonomiye kayış vasıtasıyla sanayi üretimini mümkün kılmakta; ucuzlayan üretimin tekrarı yoluyla artan kâr istikametindeki bir baskıya gayret sarf olunmaktadır. Böylece, gelişmeyi, hemen kapitalist düzenin kurulması takip etmemekte, fiyatların aksi yöndeki düşüşü izlemekte, nispi fiyat azalışının ardından kapitalizm ortaya çıkmaktadır. Rasyonel teknolojiye ve maliyet bağıntısındaki düşen fiyatlar görüşüyle ekonomik ilişkilere yönelen eğilim, 17. asırda telâşlı bir icat kovalamacasını yaratmıştır. Dönemin bütün mucitleri, ucuzlayan üretim hedefiyle üstünlük kurmakta; enerjinin kaynağı olarak fasilasız devinim tasarımı, her yönüyle bu evrensel hareketin pek çok amaçlarından sadece birini teşkil etmektedir. İcatla bağıntılı olarak olumlu bir yenilik, ilk olarak rasyonel ihtira beraati kanunudur. Hukuğun bu patent kaidesinin güdüleyici tesiri olmaksızın, modern kapitalizmin gelişmesi için hayati önem taşıyan, 18. asırdaki tekstil sanayi sahasındaki icatların olması kabil değildir.” (Weber, 1950; 305-306, 307-312)

Ortaçağ zihniyetinin temeli, evrensel kilise birliği öğretisini açık bir şekilde ifade etmiş olan Thomas Aquinos'un Summa Theologia isimli kitabında ortaya konmuştur. Ortaçağ dönemi boyunca kilise, toplumsal hayatın her kesitini biçimlendirmek ve kendi denetimi altına almak istemiş, yargılama erkini de kullanarak kişiler üzerinde tam bir baskı kurmuştur. Oysa İsa, “Dua ettiğiniz zaman ikiyüzlüler gibi olmayın, çünkü insanlar kendilerini görsün diye, havralarda ve köşe başlarında durup da dua etmeyi severler. Doğrusunu size derim: onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen dua ettiğin zaman kendi iç odana gir ve kapını kapat, gizlide olan Tanrı'ya dua et; gizlide gören Tanrı sana ödeyecektir. Dua ederken, putperestlerin yaptığı gibi sürekli tekrarlar yapmayın. Zira onlar sanırlar ki, çok söylemeleriyle işitecekler. Oruç tuttuğun zaman ikiyüzlüler gibi surat asmayın. Onlar oruç tuttıklarını insanlar görsünler diye suratlarını asarlar. Doğrusunu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen insanlara değil, gizlide olan Tanrı'na oruçlu görünesin, gizlide olan Tanrı sana ödeyecektir” (Matta 6: 5-7, 18) sözleriyle açıklandığı gibi, kesinlikle ibadeti tanımlamamış ve ibadetin kurumsallaşması yönünde bir gayret sarf etmemiştir. Şekilci, kalıpcı, söylem ile koşulları önceden belirlenmiş kurumsal ibadete karşı açıkça tavır almış olmasına rağmen; sadece, “Ben sana derim ki, sen Petrus'un ve ben topluluğu bu kayanın üzerine kuracağım;

göklerin melekutunun anahtarını sana vereceğim, yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olur, yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olur” (Matta 16:18-19) sözüne istinaden ibadet kurumsallaştırılmıştır. Halbuki sözü edilen daima “Topluluk” olduğu halde, bu deyim, incilde ibadet yeri olarak çevrilmiş; “Eğer kardeşin sana karşı günah işlerse, git yalnızca onunla ve senin aranda kabahatini kendisine göster; seni dinlemezse, yanına iki kişi daha al, iki veya üç şahidin ağzıyla her söz sabit olsun; onları da dinlemek istemezse, topluluğa getir; topluluğu da dinlemezse, o sana putperest ve vergi mültEZİMİ gibi olsun” (Matta 18:15-19) sözüyle kilise, ibadeti düzenlemenin yanı sıra, idare etme ve yargılama erkine de kavuşmuştur.

Kilisenin toplumsal yaşamı bir düzen altına alması, inançlarından dolayı kişileri yargılaması, bütün düşünce eğilimlerini ve davranış biçimlerini dogmalara uygun kılması gibi devletin üzerinde bir erkinin olup olmadığı anlamındaki soruları, bu gün dahi sormaktayız. İnsanlar, bu ve benzeri soruları, farklı lisanlarda olsa dahi, on altıncı asırdan itibaren sormaya başlamışlardır. Hodgett (1972)'nin ifade gibi; “Ticaretin, finansmanın, fiyatların ve tarımın gelişme seyri ve örgütlenmesinde ortaya çıkan bir dizi devrimci değişikliklerin gerçekleşmesiyle; modern ekonomik tarihin başlamış olduğu düşüncesi, herkes tarafından benimsenilen bir görüştür. Yeni ekonomik ortam, insanları öğretilerde ve hukukta olduğu kadar, alışılmış yaşama tarzında da bir dizi değişiklikler yapmasını zorunlu kılmış; geçen üç asır boyunca düşünce tarzları ve faaliyet biçimleri şekillendirilmiştir. Yeni güçlerin, inatla korunmak istenilen tutucu vicdan üzerindeki şaşırtıcı ve çoğu kerelerde şoka uğraticı etkisinin fark edilmesiyle birlikte, ahlaki ve dini konular üzerinde bilgi sahibi olan hocalar tarafından, başlangıçta, geleneksel öğretilerin yeniden biçimlendirilmesi ve doğrulanması olarak yorumlanmışsa da; daha sonra, bu yeni güçlerin sınırlarını çoktan aştığı, düzenleyici işlevlerini kötüye kullanmış olduğu sonucuna varılmıştır. Yenilik şeklinde olmasa dahi, toplumsal çevredeki değişiklikler ortaya çıkınca; bunları açıklamaya yönelik bu öğretilerin de değişikliğe uğraması kaçınılmaz olmuştur. Gelişme seyri içine giren reform hareketlerinin tesirleri, ayrı kiliselerin ortaya çıkardığı toplumsal düşüncedeki karakteristik farklılıklar şeklinde gerçekleşmiştir.” (Hodgett, 1972; 53)

Ekonomik yapıda beliren değişimler, ister istemez zihniyet dünyasını değiştirmeye zorladığı gibi; kuramsal anlamda da olsa, kendisine uyumlu kılabilirdiği ölçüde, bu dinsel yönelişlerden ve ahlaki yargılardan destek almıştır. Yeni ekonomik dünya, mücadeleye girişmeksizin ve rakiplerin üstesinden gelmeksizin, bir kimsenin başarılı olmasına olanak tanımamaktaydı. Lowry (1998)'nin ifade ettiği gibi; “Aşırıya giden birkaç kimse dışında, reform hareketinin ilk nesli içinde, toplumsal teoriyle ilgili konularda, çok ender olarak yeniliğe neden olanlar çıkmıştır. Kilise babaları, kurulları, hukukçuları ve papalık emirleri hristiyan aleminin ahlaki geleceğine öncelik veren öğrenmede her hangi bir aykırılığı kapsayan, öğretilerde ve kilise idaresindeki değişiklik istemlerini dikkate almada, tamamıyla bilinçsizlik göstermektedir. Bu nedenle on altıncı asır, yalnızca dinsel düşüncenin farklı eğilimleri arasında değil, toplum teorisinin benimsenmesi ile ekonomik çevrenin değişikliğe uğraması arasında da ortaya çıkan fikir ayrılığını derinden hissetmiştir. Ekonomik yapı ile dinsel görüş arasındaki karşılıklı bağıntıyı kavrayabilmek için, dinsel eğilimin başladığı seviyeden araştırma yapılması gerekmektedir. Böyle bir bağıntıyı sorgulamak isteyen bir kimsenin öncelikle tarihsel bir temele yönelmesi gerekmektedir. Açık veya gizli de olsa toplumsal teoriden oluşan bu temel, ortaçağların bir mirasıdır. Resmi öğretisi, kutsal kitaptan, kilise babalarından ve skolastik felsefe taraftarlarının çalışmalarından, kilise hukukundan ve yorumcularının düşüncelerinden

oluştugu gibi; halkın rağbet ettiği vaazlardan ve dinsel öğütlerden meydana gelmektedir. Resmîlik içermeyen tahminler ise; hukuktaki, gelenek ve toplumsal kurumlardaki ayrıntılardan veya belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Bunların hepsinin karmaşıklığına ve aykırılığına rağmen, aralarında bütünselliğin sağlanması istenilmektedir. Böyle bir birliği kurmak maksadıyla da, uyum uğruna yaşanan gerçek terk edilmektedir. Ortaçağlar başlığıyla belirlenen beş asır ya da daha fazla süren bir geleneği tek bir deyimle ifade edebilen bir kimse, siyaset tarihçisi unvanını hak etmiş demektir. Ekonomik koşulların üzerinde çalışan bir kimse de, bu zihniyet değişimi öncesinde ve sonrasında pek bir farklılığın olmadığını öne sürebiliyorsa; ilk yanılışı, gerçeklerin bir kısmını görmezlikten gelmiş olmasıdır.” (Lowry, 1998; 72)

Ortaçağ ekonomi düzeninin kendisine özgü özelliklerinin olduğu, hiç kimse tarafından yadsınmamaktadır. Ortaçağ ekonomi dünyası, belirli ortak özellikleriyle dikkat çekmektedir. Adelson (1962)'nin ifade ettiği gibi; “Batıdaki kapalı bir sistem olarak Orta Çağın ekonomik özellikleri; kuzeyde, Baltık bölgesi ve nehirlerinin aktığı oldukça geniş bir serbest çalışma alanı içinde; cephesi açık olan doğuda ise, saldırılara karşı korumasız sayılan Alexandria'dan Karadeniz'e kadar uzanan sahil şeridi boyunca var olan bir sahada ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, doğrudan Akdeniz'den gelen deniz gücü halindeki birlikler, kolaylıkla saldırıya geçebilmekte, denize ulaşmasına fırsat kalmadan ticaret yolları üzerine pusu kurulabilmektedir. Bu uçsuz bucaksız saha üzerinde, doğudan batıya ve kuzeyden de güneye olmak üzere iki büyük ticaret yolu bulunmaktaydı. Çağın en ileri giden ekonomik yaşamı, bu ticari yolların geçtiği bölgeler kapsamında gerçekleşmiş; buralardaki genel ekonomik yapı, koşul ve gelişme yönüyle, en büyük değişikliklere sahne olmuştur. Ekonomik uygarlığın dış çevre koşulları birbirini peşi sıra izleyen asırlarda farklı bölgelerde değişik şekillerde ortaya çıkmış; dağ ile vadi arasındaki çelişki çok açık bir biçimde dikkatleri çekmemiştir. Hemen her yerde var olan malikane ve lonca sistemi ile, kapitalist sanayinin merkezindeki yaşama tarzı arasında büyük bir farklılık bulunmaktaydı. Nitekim, on beşinci asırda kapitalist finans merkezi sayılan Flanders ile ham madde ve çok az miktarda da yiyecek maddesi ihraç eden kır topluluğu özelliğini taşıyan Florence arasında önemli yaşama tarzı farklılıkları bulunmaktadır. Yine, ortaçağ İngiltere'sinde, Loancashire ile Londra arasında da çok belirgin bir kültür farklılığı görülmekteydi. Orta Çağların toplumsal kuramın dahi etmenleri son derece çeşitli olduğu kadar değişkenlik de göstermekteydi. Araştırmacı, irdelediği öğretiyi bakımından kendisini yalnızca dinle ilgili konularda sınırlı kılmış olsa, özel olarak da skolastiklerin düşünce eğilimlerini incelemeye yönelse; yine de, suma eserinde dahi, sürekli bir gelişme sürecinin olduğuna tanık olur. Örneğin, on beşinci asırda yaşamış olan St. Antonino'nun ekonomik öğretisi, on üçüncü asır ilahiyatçısı olan St. Thomas'ın yaklaşımından çok daha karmaşık olduğu kadar, çok daha fazla da gerçekçidir. Orta Çağların sonuna gelindiğinde, örneğin fiyat teorisi ve faiz politikası gibi sistemin en iyi belirginleşen ve karakteristik kısmını oluşturan konularda dahi; durağanlıktan oldukça sakınılmış, teori hiç durmaksızın sürekli bir değişikliğe uğratılmış ayrıntılı bir şekilde yeniden işlenmiştir.” (Adelson, 1962; 54)

Ekonomik tutum bakımından irdelendiğinde, Orta Çağda etkili olan dinsel öğretilerin asketik özellikli olduğu sonucuna varılabilir. Dünyadaki toplumsal kurumlara ve ekonomik ilişkilere yönelik benimsettirilen dinsel fikir itibarıyla, esas olarak dört temel tutum bulunmaktadır. Dinsel eğilim, tek yanlı bir şekilde, asketik uzaklaşma içeriğinde kendisine bir temel tutturmuş, neredeyse tüm ekonomik ilişkileri doğası gereği dürüstlüğe aykırı gelen bir konu

olarak değerlendirmiş olduğundan; ruhlarını kurtarmak isteyen herkesin, çıkar bağlantılarından ve dünyevi emellerinden uzaklaşması gerektiği sonucuna varılmıştır. Robertson (1933)'ün ifade ettiği gibi; “Kişiler arası ilişkilere ve doğal sayılan insani güdülere uzak kalıp önem verilmeyişinin sonucunda, bu dünyayı ilgilendiren tüm konulara, tamamiyle kayıtsızlık içinde yaklaşmıştır. Özel bir reform hareketinin çalkantılı dönemine kapılıp gidildiğinde; rahatsız edici bazı kepezeliklerin derhal üzerine gidilir, dürüstlük saltanatını dünyaya fiilen hakim kılmak maksadıyla devrimci değişikliklere yönelinir. Reform çağı başladığı anda, benimsenilen veya yerilen, hoş görülen veya iyileştirilmek istenilen insanlara özgü bütün istek ve çabalar dikkate alınır; dinin özüne uygun olanlar iyi karşılanıp özendirilirken, ruhani yaşamı bozacak ve murdar kılacak her tür alışkanlıklar yok edilmek istenilir. Girişilen tüm bu gayretlerin, Tanrı krallığının bir gereği olduğunda, ısrar edilir. Tanrı krallığına girmek azmiyle, vahşi ve merhametsiz görülen, öldürücü bir sonuç doğuracak olan tüm eylemler dinsel davranıştan ayrılırken; bunlardan hiç birisi arasında bir ayırım yapılmaz, biri diğerine göre büyük görülmez; farklı önem derecelerine rağmen, bu fiillere bulaşan herkese ruhun teması ve içine işlemesi sağlanır. Tanrı krallığına giden yol, en yüce ifadesiyle Picarda'nın sözlerinde anlamını bulur: “Cennetin her yerde olmasına karşın, kişiyi en yüksek iyiliğe ulaştıracak olan lütuf, her yerde aynı derecede bulunmamaktadır”. Bu tutumların her birine, günümüzde de rastlanılmaktadır. Farklı dönemlere, yerlere, ekonomik çevre koşullarına ve farklı derecelerde güdüledikleri kişisel eğilimlerine karşın; bu tutumlardan her biri, Orta Çağ düşüncesi içinde de yerini almıştır. Orta Çağların başlangıcında, asketik eğilim ve mizaç, kişi davranışları üzerinde kesin bir hakimiyet kurmuştur. Örneğin, Elucidarium'un yazarı, ekonomik hayatta, bir leş üzerine çöreklenmiş kurtların kendi aralarında giriştikleri mücadeleden başka bir şeyi göremediğini açıkça bildirdikten sonra; iş dünyasına atılan bir kimsenin, kısa bir müddet sonra bu dünyada kendisini bekleyen bir ölümün olduğunu hiç sayarak veya hiç aklına dahi getirmeyerek; hile ve dalaverelerin arasında ayakta kalmaya çabalamaktan, bir vurgun da kendisinin vurarak merhametsizliğini göstermeye yeltenmekten kendisini zor kollayabileceğini vurgulamaktadır. İnsanların kendilerine karşı giriştikleri bunca günahkarlıklar, haksızlıklar, zulümler ve adaletsizlikler; Tanrı'nın adaleti karşısına çıkmaksızın, unutulup gidecek midir? Manastır hayatı içinde yönelinen asketik münzevilik; bu maddi dünyanın gayretlerini de değerlendirmelerini de bir kenara iterek, hiç tanımamalıdır.” (Robertson, 1933; 49)

Dünyevi olan her şeyde günaha teşvik, aklını kötü şeylere çelerek zevke dalma bulunduğundan; manastır sistemi içinde nefsini çilekeşlikle terbiye edenler, dinsel hayatın onursal üstünlüğüne ulaşmaktadırlar. Knight (1964)'ün ifade ettiği gibi; “Manastır hayatının görünüşlerinden birisi, rahatlığa ve serbestliğe, bolluğa ve servete yenik düşerken; bir diğeri, nefsi terbiyede zorunlu olan sertliği ve müsamahasızlığı geri getirmekte, İncilde övülen fakirliği özlemektedir. St. Francis tarafından telkin edilmiş olsa dahi, pek çok müridi tarafından artık terk edilmiş olan, müsamahasızlık ve katılık, reform hareketlerinin çoğunun dikkatini çekmiştir. Ortak iyelik anlayışından başka bir anlamı taşımak üzere, kayıtsızlık kavramına gelince, Wyelif'in öğretisinde; ‘adil insan, herkesin zaten efendisidir’; kişinin kendi yolunu belli etmesi için, Tanrı, bu dünyadaki kötülükleri ortadan kaldırmamıştır. Ancak, dünyadaki acı ve sıkıntılara katlanmanın karşılığı olarak görülen göksel mutluluk öğretisine bağlanmak, böylece gelecekteki yaşamı düşlemek; isyan etmek yerine, cennetteki ödülleri ummak zulmü bir yazgı olarak hoşnutluk içinde karşılamak. Hobbes'e göre, bir ölümsüzlük komedisidir. Yüksek kazançlara ulaşmak ümidiyle,

sanayi devrimi sırasında yaşanan ve içten içe işleyen acıları, dertleri, Hammond, gerçekçi bir şekilde açığa vurmamış mıydı?” (Knight, 1964; 79)

İnsana özgü bir şey varsa, gereksinimlerini karşılayış biçiminin veya yolunun hayvanlar aleminden tamamıyla farklı olması; bu farklılığı düzenli ve devamlı kılmak üzere, zihinsel ve toplumsal bir yaşamın, kişiler üzerinde hakimiyet kurmasıdır. Topluluk içinde yaşarken, Tanrı gerçeğinin farkına varmış olan insanoğlu, aralarındaki ilişkilere bir düzen getirmek maksadıyla da başlangıçta Tanrı'dan geldiğine inandığı yasalarına bağlı kalmaya çalışmıştır. Raitt (1987)'nin ifade ettiği gibi; *“Yemek yeme, rahat bir hayat sürme, cinsel ilişkide bulunma gibi bazı temel faaliyetler; doğanın yasası gereğince bir bedensel zorunluluk haline gelmiş olsa bile; bu gibi dürtü ve işlevlere, ruhani yaşam içinde sadece ilgisiz kalınmamış, pek çok kereler düşmanca duygular içinde tepki gösterilmiştir. Doğa ile lütf, beşeri istek ve tutkular ile dinsel niyetler, bireysel çıkarlar ile dinsel emeller arasında var olduğu öne sürülen çelişki; kesin olmaktan çok, göreceli bir aykırılık taşımaktadır. İnsanları yönlendirdiği hedefleri, ilham verdiği bilgilendirmeleri, hedeflere ulaşmada izlediği süreçteki aşamaları, kişiyi ideallerine hazırlamadaki ve gerçekleştirmedeki güdülemeleri bakımından; madde ile ruh arasında kesin bir çelişkinin bulunduğu inaniştir. Doğallık içinde kalmış olmasına karşın, dinsel buyruklara göre henüz ıslah olmamış kişiler üzerinde yeltenilen merhamet çalışmaları; doğal insan eğilimini kıyıp yok etmekle sonuçlanmamış, tutku ve arzularını bastırmada maharet kazandırarak eylemlerinde dönüşüme uğramasını sağlamıştır. Birey için gerçek neyse, toplum için de gerçek odur.” (Raitt, 1987; 59)*

İlham yoluyla keşfedileni insan yaşamının maksadıyla bağlantısının kurulmasının sonucunda, dinsel buyruklar, kişiye özgü olması gereken düşünce ile davranışlar üzerinde kesin bir önem kazanmıştır. Raitt (1987)'nin ifade ettiği gibi; *“Dinin yolu, daha aşağı varlıkları kendinden üstün olanlara bağlı kalmaya ve kesin itaatkar davranmaya zorlarken; daha üst varlıklar da, birtakım araçları kullanarak alttakiler üzerinde hakimiyet kurmaya özendirilmektedir. Üstün olana gösterilen, itaat ve teslimiyet; dindarın kişilik özelliğidir. Evrenin yasasına şöyle bir bakacak olursak, var olan her şeye eşitliğin ve yetenekliliğin dağıtılmadığını; en altta olanların orta düzeydekilere, orta düzeydekilerin ise üst varlıklara karşı tam bir teslimiyet içinde bulunarak düzeni koruduklarını, derhal fark ederiz. Bu nedenle toplumsal kurumlar, düzeni sağlamada ve denetimi kumada etkin bir araç özelliğini taşıdıkları ölçüde, kutsal kılınmış; bunların her birinin de, üstün ruhani gerçekliğin henüz tamama ermemiş dışsal bir ifadesi olarak görülmüştür. İdeal olarak kavranılacak olunursa, tohum farklı dereceler içindeki bir organizma gibi olduğundan; insan faaliyetleri de, tür ile önemde farklılıkları içeren hiyerarşik işlevler biçiminde gerçekleşmekte; kişi etkinliklerinden her biri kendi düzeyinde bir değer taşıdığından, kesin denetimin kurulması koşulunda, sonuna doğru herkese eşit yararlılığı sunmaktadır. Tıpkı göksel düzende olduğu gibi, ne olduğu belirsiz sönük bir aksettirme içinde, yukarıya yönelmeyi çok fazla arzulayan bu toplum, hiç değişmeyen bir özellik taşımaktadır.” (Raitt, 1987; 52)*

3. BATIDA YÜKSELEN KENTLER VE KAZANÇ GÜDÜSÜYLE ÇATIŞAN MESLEK AHLAKI

Ekonomik etkinliklerde ortaya çıkan canlılıklar ve kazanç maksatlı faaliyetin benimsenişi bir ölçüde, Orta Çağ zihniyetinin geçersiz kılınmasına yol açmıştır. Metafizik yönelmenin, günümüzden çok daha fazla bir şiddette, Orta Çağların insanının en yüce gıdası olduğunu söylemeye hiç gerek yoktur. Lowry (1998)'nin ifade ettiği gibi; *“On beşinci asra gelindiğinde,*

bir anda rağbet kazanan ticari faaliyetler ile ekonomik spekülasyon hareketleri sonrasında, bu asrın sonlarında, metafizik öğretisi tamamıyla modası geçmiş bir hale gelmiştir. Her ne kadar, çağa niteliğini veren genel fikirleri, zamansal dönemlere ayırmak pek mümkün değilse de; tıpkı on sekizinci asrı nitelendiren fizik ile on dokuzuncu asra özellik kazandıran evrim ideolojisinde olduğu gibi; Orta Çağ düşünürleri de, yaşam içinde gerçekleşen olağan işlere, ilahi bir maksat ve içerik açısından bakmaktadır. Orta Çağların on altıncı asra bıraktığı ilk mirası, yaşamın tüm olgu ve eğilimlerini kapsayan bir din etkinliğini kurmak emeliyse; bu idealden ortaya çıkan ikinci ve üçüncü biçimlendirici etkisi, zamanın ekonomik ortam içindeki bu niyetine işlerlik kazandırması olmuştur. Bu biçimlendirici etkileri, sırasıyla sınıf örgütlenmesine fonksiyonel bakış açısı ile iktisat ahlak anlayışını içeren öğretisi şeklinde nitelendirmek mümkündür.” (Lowry, 1998; 85)

Feodal toplumun tüm yapısı sınıf ayrıcalıkları, zümreler üzerine uygulanan baskı ve şiddet, çalışan insanların sömürsü ve serfliklidir. Halbuki girilen her baskı ve sömürü düşüncede olduğu kadar eğilim yönüyle de dinin ruhuna ve en geniş ifadesine tamamıyla karşıdır. Robertson (1933)'ün ifade ettiği gibi; “Serflik, kölelik, zorbalık gibi yapı içinde gerekli görülen zümreleşme ve hallere; ahlaki bir anlam içeriğine kavuşturularak, daha geniş bir kapsamda ifade edilir olmuştur. Yine de, bunlara verilen anlam, hep basit ve anlaşılır olmuştur. Sınıf statüsü ve eşitsizliği gibi gerekçeler, toplumun işlevsel teorisi kapsamında, Orta Çağlar içinde dahi rasyonel kılındığına göre; çıkar çatışması, rahipleri yere vurma gibi katı rekabet ortamı içinde on sekizinci asrın ekonomik uyumlar teorisi içinde rasyonelleştirilmesine hiç şaşmamak gerekir. Toplumsal organizasyonda açığa çıkan ahlaki niyetin irdelenmesinde Orta Çağlar, hoşnut edici bir yaklaşım sergilerken; ahlaki bir maksat içeren insan toplumunun ender mekanizmasını sağlaması koşuluyla, on sekizinci asır anlayışı, aşırı kalıpcı ve yıkıcı bir özellik taşımıştır. Zümreler arasındaki farklılık, mutlaka dikkate alınmalıdır; aksi takdirde, bir sınıf kendi işlevini göremez bir hale gelecektir ya da bize tamamıyla tuhaf gelen düşünsel içeriğiyle hakların savunulmasında aranılan aşama sırası düzeni tamamıyla yok olacaktır. Köylüler, kendi üstündeki zümrelerin sınırına tecavüz etmemelidir. Efendiler, köylünün elindekileri zorbalıkla almamalıdır. Esnaf ve zanaatkarlar da, mesleklerinin sınırları içinde kalmalı, daha fazlasını ummamalıdır.” (Robertson, 1933; 82)

Köylüler, hasat biçmekte ve topluluğun beslenmesi işlevini üstlenmektedir; efendilerin emrindeki savaşçılar, Tanrı yolunda cihat etmekte ve cennetle müjdelanmektedir; ruhban zümresi ise, dua ve yakarıştaki bulunarak Tanrıyla bağlantı kurmaktadır. Bunlar arasında en üstünü ve en kutsalı, rahiplerin münzevi hayatı olurken; en hakiri, tacirin hiçbir değer üretmeksizin başkasının ürününden kazanç sağlaması gelmektedir. Adelson (1962)'nin ifade ettiği gibi; “Toplumsal siyaset açısından bakıldığında Orta Çağın öğretisi; öncelikle, engelleyici ve koruyucu bir içeriktedir. Her bir derecenin bir üst derecesi bulunduğundan, kişilere düşen ilk görev, kendi sınırları içinde kalarak bağlılıklarını göstermeleridir. Elbette, ast konumlu olsa bile, elinde olanın zorla alınması, lanetli bir iştir. Toplum felsefesi bakımından, maddi dünya, ilahi kılınan bir evrenle birleştirilmiş; Tanrı iradesine göre bir içerik kazanarak dönüşümünün sağlanması sayesinde ruhani kılınmasına yeltenilmiştir. Yaşamın tamamıyla ruhani kılınması s onucunda para kazama emeli, boşa uğraşılan bir serkeşlik olarak görüldüğünden; para peşinde koşma utkusu, insanda haris bir leke olarak yerilmiştir. Kuramcıların yaratıcı yorumlarına karşın finans ve ticaret işleri, özü itibarıyla bir hizmet uğraşı şeklinde değerlendirilmemiş, tamamıyla appetitus divitiarum infinitus (sınırsız zenginlik ihtirası) şeklinde yerilmiştir.” (Adelson, 1962; 61)

Nispeten daha geç edinilen ve dünya yazınına da hakim olan kavramlar yoluyla ticaret öncesi çağın yorumsal tasarımı olanaklı olmuş; Orta Çağın yapısına uyumlu bir şekilde sentezinin gerçekleştirilerek bütünleştirilmesi pek gerçekleşmese dahi, esas içeriği kavranıldığı ölçüde, eninde sonunda açıklığa kavuşturulacağına duyulan kanaat hiç yok olmamıştır. Knight (1964)'ün ifade ettiği gibi; *“Ancak, feodal lordun mülkiyeti, köylü ya da zanaat sahibi zümrelerin emeği; savaşın neden olduğu her türlü gaddarlık içinde bile, yaşama ruhuna karşı beslenen düşmanlık ya da kayıtsızlık duygularına yol açmamıştır. Hangi uğraşı içinde bulunursa bulunsun, hizmete, meslek hayatına ve şövalyelik becerisine ancak çok uz un süren aşamalarından geçtikten sonra erişen bir kimse; aynı zamanda, dinin idaresi altına da girerek yeniden kendini Tanrıya adama bilincine varmaktadır. Herkes kilise tarafından vaftiz edilmektedir, böylece hizmetinde ve çevresinde, ayrıcalıklı bir güce ulaşmaktadır.”* (Knight, 1964; 81)

Toplumsal hayat ekonomik bakımdan işlevsel olarak zümreler arasında dağıtılmış olsa dahi, Orta Çağın ekonomik ilişkilerinin sistemleştirilmiş olduğu söylenemez. Toplumsal iyiliğin düşünüldüğü ve beklenildiği düzeyde var olabilmesi, her bir zümrenin kendi işlevlerini istenilen etkinlikte yerine getirmesine ve bununla orantılı olarak da haklarını elde etmelerine bağlıdır. Kilise, vaaz verenler, koruyanlar ve çalışanlar olmak üzere toplumu üç zümreye bölmüşlerdi. Robertson (1933)'ün ifade ettiği gibi; *“Kilise, hristiyanların annesi olduğu gibi uzvi bir yapıya da sahipti; bu bedensel varlığın sağlığı, İsa'nın kendilerine bildirdiği doğrulukta sorulan sorulara yanıt verilerek, toplumun istikrarını sağlamaktı. Müşfik olan kişi, kendisine el açan insanların ihtiyaçlarını karşılamakta tereddüt etmez, verdiği yiyeceklerle kendisi kurtuluşa erer, böylelikle de kilisenin inananlar grubundan sayılır. Merhametsizce kendi hizmetinde çalıştırdığı bir kimseyi, başka birinin emrine verirse; bu kişi, kendisine layık görülen bu işi terk edip, kilise içinde kendini Tanrı'nın hizmetine adayabilir; eğer Tanrı'nın hizmetine girmişken, burayı da terk etmek isterse, bir başka sahaya geçmeye niyetlenirse, kilise içinde günahkar olmuştur. Böyle bir piskoposluk öğretisi, kesin olarak feodal arazi sistemini daha da ılımlı kılmakta, vahşetten uzak bir hale yönlendirmektedir. Kilise öğretisi içinde ekonomik ahlak anlayışı, her zaman kesinlik içermiş olmasa dahi, Orta Çağın sanayi koşullarını ifade etmektedir. Karanlık güçlerin kişiye hükmeden ve yaşama tarzını belirleyen etkisinin onda dokuzunu açıkça ortadan kaldırmadıkça, dinsel felsefe; ahlak ve dinden ayrılarak kendi kendisine yeter hale gelmiş ve ekonomik ilişkiler dünyasının öğretisi haline gelemez. Oysa içinde yaşanan gerçekler ya ahlaki kılmamayacak kadar güçlükleri içermektedir ya da nispeten daha kolaydır. Orta Çağların sonuna gelindiğinde, Avrupa'nın büyük bir kısmı üzerinde geçerli olan ekonomik çevre; imparatorluk günlerinden veya günümüzden daha az başa çıkılması zor olan koşulları içermekteydi. Büyük ticaret merkezlerinde, kazanç güdüsünün vahşice şekillerine hep rastlanılmaktaysa da; daha çok, zanaatkarlar ile tacirler arasında büyük çıkar çatışmaları yaşanmaktaydı.”* (Robertson, 1933; 97)

Ticaret işlemlerinin, imalat etkinliğinin ve para alış verişlerinin dikkate alınması halinde, Orta Çağlara biçim vermiş ekonomik yapılanmanın bir sistem olmadığı, büyük ölçüde bireysel alış veriş işlemlerinden ibaret olduğu, sonucuna varmak olasıdır. Dopsch (1937)'ün ifade ettiği gibi; *“Parayla gerçekleşen ticari işlemler, doğal ekonomi dünyasının ancak uç biçimiydi. Orta Çağın ekonomik etkinlikleri, son derece küçük devingenlik veya rekabet eğilimi göstermekteydi. Büyük ölçekli örgütlenme neredeyse yok gibiydi. On dördüncü asrın Flanders ve İtalya kentlerindeki tekstil işlerinde olduğu gibi o sıralar geri kalmış ülkelerde, Orta Çağ zanaatkarları küçük imalatçı*

görünümündeydi. On üçüncün asrın bitiminden önce Londra'da bile geçici örgütlenmelere ve ücretlilerin bir araya gelmelerine rastlanılmışsa da; Orta Çağların sonlarındaki ustaların kurumsal birlik kurmada sürekli gelişme göstermiş olmalarına karşın; tüm bu koşullar, çağdaş bir sendikacılığın asla olmadığına delili özelliğini taşımaktadır. On üçüncü asrın sonlarına doğru büyük bir kent olarak Paris'te dahi, altı ya da yedi binden daha fazla ustanın çalışmadığı iş yerlerinde yaklaşık olarak beş bine varan işveren bulunmaktaydı. Yine Frankfurt'ta 1387 yılında, 1554 efendinin hizmetine girmiş, 750 ile 800'ü geçmeyen usta bulunmaktaydı” (Dopsch, 1937; 54)

Orta çağ kentlerindeki kurumların yeterince verimli işlemlerini gerçekleştirmek istemiş, hemen herkesin kendi komşusuyla uyumlu olması beklenirken, karşılıklı yardımlaşma ahlakı neredeyse, bütünüyle olanaksız bir hale gelmiş; bu koşullar ışığındaki Orta Çağın sanayi kurumlarının en karakteristik bir şekilde yorumlanması sağlanmıştır. Herlihy (1968)'in ifade ettiği gibi; “Orta Çağ çalışanlarının büyük bir çoğunluğunun, meslek loncaları içinde örgütlenmiş olduklarını ileri sürmek, aşırı iyimserlik olur. İngiltere'de neredeyse köylülerin onda dokuzu, arkadaş cemiyetleri da nitelendirilen loncalara gidip geldikleri halde doğal olarak, bir esnaf örgütlenmesi olgusundan söz edilememektedir. Sıradan türdeki işçilerin dikkate değer bir sayıya ulaştığı, mekanik vinçlerin henüz daha kullanılmadığı günlerde; bir katedral inşaatı sırasında, niteliksiz işgücünün ancak çok küçük bir kısmının ücretli sayıldığı kentlerde bile; çalışanlar çok ender olarak sürekli dernekler içinde faaliyet gösterebilmişlerdir. Ekonomik bahadırılığın etkisi altında kaldığı bu dönemlerde, esnaf birliklerine para yatırmak hiç de makul görülür bir iş değildi. Tekelci kazanç sağlayanlar ile çıkar gruplarının tüketici zümrelerle bir menfaat çatışması içine girmelerine, eskiden beri rastlanılmaktaydı. Kamu yararı uğruna özel çıkarları ön plana çıkartan birlik halindeki toplum kavramına çağdaş bir düşünülük duyan Wyclif; mezhepsel tamahkarlıkların ve uğursuz arzuların baskısı altında toplumsal birlik eğiliminden sapmış oldukları için, doğal olarak, şirketlere karşı ön yargılı bir tutum beslemektedir. Reformasyon dönemi öncesi asırda, Almanya'da siyasal ve sosyal yapılanmaların yeniden oluşturulmasına olanak sağlayan projelerin ortaya çıkarılmış olması; bu gibi tasarımlarda, çekilmez derecede fırsatçı ve gaddar olarak betimlenen bütün loncaların ortadan kaldırılmasının önerilmiş olması, son derece ilginçtir. Yine de tekelcilere rastlanılmaktadır. Bu öyle bir çağdır ki, artık eski kurumlar insanların eğilimlerine ve çabalarına yanıt veremez bir hale gelmiştir.” (Herlihy, 1968; 81)

Orta Çağın lonca kurumu, ekonomik gereksinimlerin bir gereği olarak ortaya çıkmış olsa bile, en azından toplumsal beklentileri karşılamış, sosyal ve ruhani özellikleriyle birlikte kavradığı insan gerçeğinde kaçınılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir. Lowry (1998)'in ifade ettiği gibi; “Lonca ahlakı yoluyla, iyi insan niteliğine sahip efendiler arasında yaklaşık bir benzerliğin sağlanılmasına; her bir kardeşin kendi iyi talihini birbirleriyle paylaşmak zorunda olduğunu ve komşusunun gereksinimini karşıladığı ölçüde ayakta kalabileceğini bildiren tutumunda ısrar etmesi sayesinde, ekonomik bireyciliğin denetim altında tutulmasına; parasal gücün vicdansızca ve tamahkarlıkla kullanılmasına, mülklerin gasp edilmesine kadar varan haksızlıklar içinde sınırı aşan eğilimlere karşı koymaya; mesleki eğitimin ve becerinin profesyonel sınırlarının belirlenmesine çalışılmıştır. Lonca ahlakı temelinde, gerçekte, çok katı bir örgüt disiplininin kullanılması sonucunda, bütün topluluğa zarar verecek şekilde kendine özgü çıkarların gözetilmesi ve doğal güdülerin karşılanması vs., gibi eğilimler baskı altında tutulmak istenmiş veya kazanç güdüsü tümüyle sindirilmeye yeltenilmiştir. Lonca ahlakının neden olduğu bu tutum özdeşliğine ve kanaatkarlığına, her bir araştırmacı kendi

eğilimine göre, bu sorunların bir tarafı haline gelmekte; yine de, tutucu yöntemlerin kullanılması ve örgüt seçkinliğinin işlenmesi, pek çok olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bunca belirsizlikler içinde, açık olan bir şey varsa, kilisenin hakim kılmak istediği kardeşlik ilkelerinin ve dayandığı ekonomik öğretisinin, yaşanan ortak çevre üzerindeki sorunları harekete geçirmiş olduğudur. Karşılaşılan sorunların önemli bir kısmı, başlangıçta mekanik olan sonradan kişisel, içten ve doğrudan bir özellik taşımakta; bireylere uygulanacak standartlar için, çok geniş kapsamlı örgütsel düşünceleri geliştirememekte; ekonomik beklentilere nihai çözüm getirici açıklamalara öğretide içinde pek rastlanılmamaktadır.” (Lowry, 1998; 93)

Orta Çağın toplumsal yapılanmasının odak merkezinde kilise yer almakta, inanç çağının ruhani güdülerini seferber ederek, tamahkarlığa karşı kesin tutumunu takınmaktadır. Kişisel ekonomik ilişkileriyle böyle bir çevre, yol açtığı kişisel çıkarları içinde, toplumsal ahlak sistemi için hiç de uygunluk içermeyen özellikleri taşımaktadır. Sadece en fazla alçak gönüllülüğün yaşandığı bir etkinliğin ilahi bir niyeti taşıdığını bildiren kendisinin de bu ilahi hoşnutluğa aracılık etme işlevini gördüğü gibi çok büyük iddialar içinde olan kilise; bu görevini yerine getirmek suretiyle, ekonomik hayata ahlaklılık içeriğini hakim kılmak istemektedir. Raitt (1987)'nin ifade ettiği gibi; “Gerçekten de, öğretisi uygulamada tahripkar bir tesirde bulunmuş toplumda önlemek istediği çıkarıcılığı kendi içinde pek zapt edememiş olan kilise; fena halde sınırı aşan girişimlere yeltenmiş, ilan edilen hristiyan dünyasının kalesi içinde menfaatperestliği önleyememiştir. O günün insanları, inanç çağının ekonomik güdülerinin de olduğu gerçeğiyle, hiçbir yanılıya yer vermeksizin yaşar hale gelmişlerdir. Bu sözümüzün geçerliliği için, Roma'ya şöyle bir bakalım. On üçüncü asrın ortalarından itibaren, kilisenin içine düştüğü günahkarlık ve yeltendiği haksızlıklara karşı süreli yükselen feryatlar; neredeyse, tek bir kelime üzerinde odaklaşır olmuştur, bu da mülk edinmenin doymazlığı içindeki, tamahkarlıktır. Roma'da her şey satılığa çıkmıştır. Tanrı lütfunun bir armağanı olan cennet bahçeleri dahi parsellenmiştir. İncile göre, var olan her şeyini satıp muhtaçlara dağıtmak gerekirken; altın ve gümüş peşinde koşulur olmuştur.” (Raitt, 1987; 81)

Papalık, tefecileri suçlayıp insafa ve merhamete davet ederken, kendisi, çağının en yüksek düzeyde organize olmuş idari bir sistemi olarak, Avrupa'nın her köşesindeki ülkelerden para başışı almada ısrarlı görünmüş; belirli zaman içinde gönderilmesi zorunlu kılınan bu paralar, kişisel hizmetleri ve aynı ödemeleri kapsayan diğer hükümet gelirleriyle karşılanamaz bir hale düşünülünce, üstesinden gelinemez bir yük olmaya başlamıştır. Robertson (1933)'ün ifade ettiği gibi; “Dante, tefecileri cehenneme atarak insafsızlıklarını ateşle ödettirirken; Papa da, Roma kilisesinin gözde evlatları unvanıyla bu para sahiplerini takdis etmiştir. Grosstete, Lombartlı bankerleri merhametsiz gaddarlar diye haşlarken ve Londra piskoposları da tefecileri zalim gaspçılar olarak cemaatten atmaya uğraşırlarken; Papalığın müşfik himayesi, tüm bencillikleriyle paranın gücünü kullananları sarmıştır. Kutsal efendinin tefeciliğe karşı özel emri çıkartması halinde, bu gibi haksızlıklara ve gasplara karşı en güçlü önlemleri alacağı; bunların uygulamasını da dinsel bir görev olarak gördüğü, piskoposlar tarafından açıklanmıştır. Halbuki, itirazlara konu olan tefeciliğin haksızlıkları anlamıyla, Orta Çağların en büyük finans kurumu haline gelmiş olan papalığın mali sistemi o denli ayrıntılı ve çıkarıcıydı ki; kendi kendini yok edebilecek olan böyle bir eğilimi başlatması kesinlikle düşünülemezdi; bunun işleri daha iyiye götürmek yerine, durumu temelden mahvedeceği gayet açıktı. On üçüncü asırda kötülükler ve fesatlıklar azar azar

birikmeye koyulduğu halde; on beşinci asır içinde bir sel gibi her tarafı yıkıp yok etmiştir. İbadetten kazanç sağlayan Roma'nın içine düştüğü bu manevi zaafı, her yerde söylenilen kötü şöhreti; dini temsil eden tek bir kurum olma niteliğini ve beslenen inançları, kökiünden yıkmıştı. Rahipler de, zaman zaman ticaretle uğraşanların çıkarıcılıklarından yakınmakta, merhametsizlikle suçladıkları tefecileri ise sürekli yermekteydiler. Oysa katedral kurulu, çok yüksek faiz oranlarıyla borç vermekte, borç üzerine katlamalı faiz uygulamakta, tahsili gayesiyle de haciz yoluna gitmekteydi.” (Robertson, 1933; 107)

Ödenmeyen faizlerin ana borca katılarak daha yüksek faiz tutarlarına ulaşılması anlamındaki tefecilikten edinilen aşırı kazançlara yönelinmesi, tıpkı kilise memuriyetinin parayla alınıp satılması ve bağışlar karşılığında af belgelerinin düzenlenmesi de; Tanrı'nın nefret ettiği işlerden sayılarak, bütün ruhban sınıfı tarafından reddedilmesi gerekirdi. Thompson (1960)'ın ifade ettiği gibi; *“Oysa, tefeci kazançları nedeniyle aşırı mülk ve servete konmuş olan bir kimsenin kendi ruhunu kurtarabilme olasılığının olup olmadığını, Paris piskoposundan öğrenmek istediğinde, aldığı yanıt ve tavsiye çok ilginçtir. Paris piskoposu, ısrarla, haram yoldan ve büyük haksızlıklarla elde etmiş olduğu bütün mülk ile servetini Notre-Dame'nin inşaatına aktarmasında ısrar etmekte, böylelikle günahlarına kefaret bulacağını söylemekteydi. Bu anlamda St. Bernard, Gotik mimarisinin ihtişamı karşısında uzun uzun hayranlıkla baktıktan sonra, “servet, servetin ipini çekmektedir; para, parayı doğurmaktadır; kibirlilerin kibirlisi, çılgınlığından ve vahşetinden başka gururlandığın neyin var”, diye haykırmaktadır. Kilise, yüksek duvarlarıyla ve kuleleriyle kasvetli bir ihtişam görüntüsünü sergilerken; dilenciye has bir maddiyat düşkünlüğü içinde servet avcılığına çıkmıştır. Giyindiği elbiseler, altın işlemelidir. Taktığı kaftanlar, kıymetli taşlarla süslenmiştir. Ancak, iman yoluna çıkardığı evlatları ise, aç ve çıplaklık içinde perişandır.” (Thompson, 1960; 97)*

Kent yaşamının yükselmesiyle birlikte ortaya çıkan maddi zenginliğin kaçınılmazlığı anlayışı, merkantilist döneme dahi temel oluşturacak bir içerikte, skolastik düşüncenin gelişmesine neden olmuştur. Kötülüğün ve haramın açıkça bildirilmesine, günah olarak kabul edilmesine karşın; ticaretin doğrudan kınanmasının önemsiz görülmesi, gizli tutulmasına ve önlenemezliğinin fark edilmesine yol açmıştır. Herlihy (1968)'in ifade ettiği gibi; *“Şeref nuru, gerçek hayattaki ilgilerin cezp ediciliği içinde kaybolup gittiğinde; insanlar için değerli olan ve ölçüleri de kabul gören, ilkelerinin ve inanç yönelişlerinin geçerliliği kalmamış demektir. Orta Çağ düşünürlerinin ilahiyat öğretilerinde ayrıntısıyla işledikleri ekonomik yorumları, faiz sorununun en sistematik boyutu içinde yanıtlanmasını sağlamış; yazarların gerçeğe uygun gelmeyen abartmaları dikkate alınmayacak olursa, öbür dünyanın marazi zihin meşguliyeti içinde, çıkarıcılıkla bağlanılan bu dünyanın işlerine pek değer verilmemiştir. Gerçekte, sonuçları ne olursa olsun, ekonomik sorunlarla ilgili skolastik zihin gerginliklerinin içeriği ve niyeti, fazlasıyla uygulamaya yöneliktir. Ticaretteki gelişmeyi, kent yaşamının yükselişini ve ekonomik ilişkilerin ticarileşmesini ilerleten bu hareket; toplumsal kategorileri hala daha kendi kendine yeten köy ekonomisi ve feodal hiyerarşisi içinde oluşmuş bir dünyaya karşıt olarak kendisini göstermiştir. Ekonomik gelişmelerden kaynaklanan ve sözleşmeye dayalı olarak bağitlanan yeni ilişkiler ile kilise tarafından açıkça bildirilen geleneksel ahlak arasında bir uyum kurulmak istenmişti. Gelecekteki kuşaklar tarafından bir gericilik olarak nitelendirilen; ekonomik teşebbüsün zorunlu kıldığı iş meşguliyetini yerip lanetleyerek, kutsal metinlerle ve kilise babalarının iman yargılarıyla uygunsuzluğunu açıkça*

bildirerek dikkatleri çeken skolastik yorumlar; her şeye rağmen, kendi çağının liberal zihniyet hareketinin öncüleri haline gelmiştir. Eskimiş usullerin geçerliliğini yükselterek, yeni ve hareketli ekonomik ilgilere dinsel bir biçimlendirme getirerek, katı ve kolaylıkla değiştirilemeyen bir saha içinde açıklama yoluna gidilerek; gelişmeler için zihinsel bir haklılık kazandırma gayretine girilmiş olması, ilk nesiller tarafından bile kınanır olmuştur.” (Herlihy, 1968; 86)

Merkantilist yöneticiler bile, ekonomik politikalarının belirlenmesinde; para, fiyat ve faizle ilgili skolastik irdelemelerden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Ancak, Orta Çağ yazarlarının ekonomi teorisi tekniğine yaptıkları özel katkıları, önermelerine göre, çok daha az bir önemde olmuştur. Dopsch (1937)'nin ifade ettiği gibi; *“Skolastik düşünürlerin, on altıncı ve on yedinci asırlara özgü toplumsal düşünce üzerinde derin bir iz bırakmış olan varsayımları; ekonomik çıkarlar gerçek iş yaşamını kendi inisiyatifi altına almış olsa dahi, kişisel davranışın çok önemli bir görünüşü halini alan ekonomik tutum içinde kurtuluş ümidini ön plana çıkarmış, bağlayıcı iş ahlakı ilkelerini de beraberinde getirmişti. Maddi zenginlikler, ikincil bir öneme sahip olsalar bile, bu gibi varlıklar olmaksızın kişiler kendilerini destekleyemedikleri gibi, çevresindeki insanlara da yardımcı olamayacakları için gereklidir. St. Thomas, en ussal yönetim, ülkenin doğal kaynaklarının dikkate alınmasıyla keşfolunur, demektedir. Ekonomik varlıkların gerekliliği üzerinde olumlu görüşleri geliştirmiş olmasına rağmen, ekonomik güdülere kuşkuyla bakmaktadır. Son derece güçlü isteklere ve iştahlara neden olan ekonomik güdüler, kişide şehvetliliğe yol açtığı ölçüde korkutucu bir hal alabildiği için, herkes tarafından yeterli seviyede takdir görmemesi gerekir. Tıpkı gereksinimi duyulan diğer tutkular da olduğu gibi, belirli bir saha içinde açığa çıkmasına meydan vermeksizin, baskı altında tutulması da gerekmektedir.” (Dopsch, 1937; 72)*

Her şeye rağmen, ekonomik faaliyeti kapsayan Orta Çağ teorisinin ahlaki bir maksatla bağlantısı bulunmamakta; ekonomik kazanca yönelik beslenen tutkunun dahi, sürekli ve ölçülebilir bir güç halinde yorumlayacak bir toplum bilimi kapsamında kurulmasına katkısı olmamaktadır. Tıpkı diğer doğal güdülerde olduğu gibi, ekonomik tutkular da kaçınılamayan ve belirgin hedefler haline alan birer etmenler olarak kabul edilebilirdi. Raitt (1987)'nin ifade ettiği gibi; *“Orta Çağ düşünürlerinin, kavgacılık ve şehvete düşkünlük şeklinde zorunlu görülen eylemlerine karşı, toplumsal felsefede öngörülen sınırsız kısıtlamalara gidilmesini haklı görmesi gibi; ekonomik güdüleri de, akıl ve ahlak dışı olarak değerlendirilmesini yerinde bulmuştur. Oysa, dinle ilgilenen bir kimsenin, ekonomik malların sadece birer araç olduğunu, bunların elde edilmiş biçimlerinin ve kullanılış sahalarının önemli olduğunu bilmesi yeterlidir. İlk sırada yer almış olmasa dahi, bu dünyaya özgü maddi varlıkların kutsal görülmesinin, yasaya aykırı gelen bir tarafı yoktur. Nitekim, insanlar bu maddi varlıklar sayesinde yaşamını devamlı kılmakta olduğundan; kişinin bedensel hayatını desteklediği erdemlilik işlerinin de aracı haline geldiği sürece, kutsal işlevlerinin benimsenmesinde, bir sakınca görülmemiştir. St. Antonina demektedir ki; zenginler insanlık için gereklidir, insanlar zenginler için değildi.” (Raitt, 1987; 93)*

4. SONUÇ

Belki de İncillerde 'kilise' kelimesinin doğrudan hiç yazılmamış olması ve de ibadetin hiç tanımlanmamış olması nedeniyle; Tanrıya bütün yönelişleri birer hak olarak görerek inançlarda bireyselleşmenin ve özgürleşmenin kapısını açan Avrupa reformunun ekonomik hayata ve düşünceye olan en önemli katkısı; ibadeti kilise duvarlarının dışına çıkartarak, komşuluk hakkı

kapsamında gördüğü insana hizmete ve tanrının şanını yayma güdüsü olarak takdis ettiği keşif ile icatlara ibadet içeriğini kazandırarak, meslek ahlakı disiplindeki dünyevi faaliyeti ve kazanç hedeflerini kabul etmiş ve meşru kılmış olmasıdır. Özellikle de, reformist hareketin en uç noktasını oluşturan kilise karşıtları (nonconformist) mezheplerinde bariz şekilde görülen, ibadeti kilisenin duvarları dışına çıkartarak ve insanlar arasında sevgiyi-dürüstlüğü-iyi ahlaklılığı-çalışkanlığı-dakikliği yaşamak suretiyle tanrı iradesini bu dünyada yerine getirmek emeli; yalnızca, Orta Çağlarda tanrıyı terk etmek ve Mammon'a (zenginlik tanrısına) tapmak olarak görülen kazanç maksatlı ekonomik faaliyeti bir anda gözde ibadet haline getirmemiş, tamahkar ve bencil ruhun günahkar hali olarak algılanan ticari etkinliği de meşru kılmıştır. Reform hareketinin en son veya aşırı uç noktasını oluşturan ve sanayi devrimi sonrasında yükselen burjuva sınıfının etkisiyle de Avrupa'yla birlikte daha çok Amerika'daki yönetici ve elit zümrenin rağbet ettiği dinsel yönelme haline gelen kilise karşıtlığı eğilimi (özellikle metodist, kuaker mezhepleri); üretim/ticaret yapılan ve kazanç sağlanan işyerini, tanrının iradesinin yerine getirildiği ve hoşnutluğuna erişildiği tek tapınak haline getirmiş, ekonomik ve mesleki kazancı/başarıyı tanrı lütfunun ve bağışlayıcılığının kanıtları olarak görmüş, verimliliği ve başarıyı engelleyici her eğilimin (lüks hayat, seks, içki, tembellik, savurganlık vs..) karşısına çıkmıştır.

Reformun sanayi devrimi sonrasındaki bir asır boyunca güdülediği bu dünyevi faaliyetlerin dinselleşmesi sürecinde, işçi ücreti olarak sınırlanan tüccarın kazancında alış fiyatını veya üretim maliyetini aşan her miktarı haksızlık hatta hırsızlık olarak gören Orta Çağ iktisat zihniyeti geçersiz kılındığı gibi, Tanrıya ait olan zamanı şeytana hizmet etmek olarak görülen kazanç maksatlı ticari çaba dinsel suçlamalardan kendisini kurtarmış ve özgürleşmiştir. Böylece ticari kazanç ya da aynı anlama gelmek üzere alış fiyatını/üretim maliyetini aşan fazla fiyat, tıpkı hileli tartı ya da düşük kıymetli maden gramajlı para gibi hırsızlık olarak suçlanmaktan tam anlamıyla kurtulmuş; alıcı ile satıcının hür iradeleriyle belirlediği serbest fiyat mekanizması, bireysel özgürlükler temelinde yavaş yavaş da olsa işlemeye başlamış; kısacası, bir malı ucuza alıp pahalıya satma haram olmaktan çıkmış, servet biriktirme günahkarlığın delili olarak görülmemiştir. Avrupadaki reformla, bir taraftan ekonomik faaliyet, inananı Tanrıya ulaştıran takva yolu haline gelirken; diğer taraftan da, kazanç ya da doğrudan para, Tanrının karşısına çıkmış bir ikinci ilah (Mammon) olarak görülmesi yarısından vazgeçilmiştir. Mal ve para sahibi olmayı, ticaret yoluyla kazanç peşinde koşmayı, açgözlülük ve bencillik olarak aşağılayan Orta Çağ Avrupa'sının kilise dogmaları; aynı kanaatkarlık ve fakirlik hassasiyetiyle, geçerliliğini kaybetmiştir. Ne kadar zengin olursa olsun, İncillerin övdüğü fakire özgü kanaatkarlık veya yokluk içinde yaşam sürmeyi esas alan reformistler; lüks hayata, rahat bir halde yaşam sürmeye, özellikle de boş oturmaya veya tembelliğe, bedensel zevk ile dünyasal sevince şiddetle karşı çıkmışlar, kelimenin tam anlamıyla varlık içinde yokluk yaşamışlardır. Reformla ticaret ve parasal kazanç bir günah olmaktan çıkmış, çalışmak dünyaya meyleden günahkarların uğradığı ceza olarak algılanmamış; tam tersine, çalışarak kötülüklerden kurtulma yolu insanlara vaaz edilmiş, yeni iş olanakları bu açıdan değerlendirilerek işe alınan ve verimli kılınan her işçinin kötülüğün ya da suçun pençesinden kurtarıldığı görüşü öne sürülmüştür.

5. KAYNAKÇA

- Adelson H.L. (1962). *Medieval Commerce*, Van Nostrand publisher, Princeton
- Clarence S. (1975). *Medieval Law Teachers and writers*, Ashgate Publishing, Ottawa
- Day J. (1987). *The medieval market economy*, B.Blackwell Press New York
- De Roover R. (1948). *Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges*, Beard Books, Cambridge
- Dopsch A. (1937). *The economic and social foundations of European civilization*, Taylor&Francis Books, London
- Freyer H. (1954). *Endüstri Çağı*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Gemahling P. (1939). *Büyük Ekonomistler*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Herlihy B. (1968). *Medieval Culture and Society*, D.Dobson, London
- Hodgett G. A.J. (1972). *A social and economic history of medieval Europe*, Routledge, London
- Hunt E.S. (2004). *A History Business in Medieval Europe 1200-1550*, Koller, New York
- Knight M. (1964). *Economic history of Europe to the end of the middle ages*, Mifflin Company, Houghton, Boston
- Lowry T.S. (1998). *Ancient and medieval economic ideas and concepts of social justice*, Library of Congress Catalogina, Leiden, New York
- Neumark F. (1943). *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- O'Brien G. (1967). *An Essay on Medieval Economic Teaching*, Augustus M. Kelley Publishers, New York
- Pirenne H. (1982). *Orta Çağ Kentleri, İletişim Yayınları*, İstanbul
- Parks T. (2005). *Medici Money : Banking, Metaphysics and Art in Fifteenth Century Florance*, W.W.Norton Publisher, New York
- Postan M.M. (1981). *Medieval Trade and Finance*, Heineman Publisher, London
- Raitt J. (1987) *Christian Spiritually : High Middle Ages and Reformation*, Crossroad Press, New York
- Robertson H.M. (1933). *Aspects of the Rise of Economic Individualism*, Cambridge University Press, Cambridge
- See H.(1972). *Modern Kapitalizmin Oluşumu*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul
- Shatzmiller J. (1990). *Sylock Reconsidered : Jews , Moneylending and Medieval Society*, University of California Press, Berkeley
- Thompson J. (1960). *Economic and social history of Europe in the later Middle Ages*, F.Ungar Publisher, New York
- Ullman W. (1969). *The Medieval Idea of Law*, IHS press,New York
- Weber M. (1950). *General Economic History*, Greenberg Publisher, Illinois
- Wood D. (2005). *Medieval Economic Thought*, B.Blackwell, New York